

PRO MEMORIA

JAN MARIA STĘSZEWSKI

(20 IV 1929–21 IX 2016)

Pracę dydaktyczną zawsze przedkładałem nad własną działalność badawczą, gdyż uważałem, że jest to najlepszy sposób na zwielokrotnienie mojej efektywności, dający jednocześnie możliwość czerpania inspiracji z różnych obszarów badawczych muzykologii...¹.

*P*rzywołaną tu konstatację Profesor Jan Stęszewski wypowiedział w lutym 2009 r., gdy zbliżał się Jubileusz Jego osiemdziesiątych urodzin. Ale czy dokonania Profesora – wielkiego Humanisty i Nauczyciela – potwierdzają tę sugerowaną Jego słowami dysproporcję między zaangażowaniem w pracę dydaktyczną i w działalność naukową...? Dziś, gdy Profesora Stęszewskiego pozostało nam już tylko z wielkim szacunkiem wspominać i pielęgnować pamięć o Nim, wiemy, że słowa te nie oddają w pełni charakteru Jego pracy zawodowej, graniczącej skądinąd z wielką pasją. Nie oddają one bowiem prawdziwego zakresu działalności, w rzeczywistości obejmującego zarówno dydaktykę, jak i aktywność naukową, ale też niezwykle zaangażowanie w kształtowanie oblicza polskiej kultury – zwłaszcza kultury muzycznej.

Wspomniane tu trzy zakresy działalności Jana Stęszewskiego wzajemnie dopełniały się i przenikały, im wszystkim oddawał się z wielką żarliwością. Jednak droga zawodowa, jaką obrał i którą całe życie podążał, nie była pierwszym wyborem Profesora. Urodzony w Koźminie Wielkopolskim, wychowany w wielkopolskiej rodzinie o tradycjach inteligenckich, pierwotnie chciał pójść w ślady swego ojca Czesława, lekarza i społecznika. Zarówno ojciec, jak i matka – Aurelia z domu Wiatrolik – pielęgnowali wartości patriotyczne i swoją postawą dawali świadectwo temu, jak należy w życiu postępować, aby przyczynić się do rozwijania dobra wspólnego. Zapewne autorytet ojca i ugruntowanie takich właśnie wartości zainspirowało Jana Stęszewskiego do decyzji o podjęciu kształcenia wiedzy i umiejętności medycznych. Jednakże po zdaniu matury humanistycznej w 1948 r. w Liceum Ogólnokształcącym w Jarocinie Wielkopolskim, Jego próba uzyskania indeksu na studia medyczne nie spotkała się z przychylnością ówczesnych władz Uczelni, bowiem właśnie tradycje rodzinne spowodowały, że Jan Stęszewski na wybrane studia nie został przyjęty. Ziemiański,

¹ Jan Stęszewski, *Rzeczy, świadomość, nazwy ... O muzyce i muzykologii*, Poznań 2009, s. 5.

mieszkański i inteligencki rodowód Profesora w tych trudnych latach był wystarczającym powodem do odmowy. Przywołując okoliczności i wydarzenia towarzyszące i kształtujące Jego przyszłą działalność naukową i społeczną, Profesor podkreślał, iż udział w tym zakresie miała nie tylko rodzina, ale też „[...] liczne osobowości [...] które, mimo że były to czasy Polski Ludowej, przybliżały klimat wartości inteligencji międzywojennej”².

Humanistyczny profil kształcenia gimnazjalnego i licealnego Jana Stęszewskiego umożliwił Mu, po odmowie przyjęcia na studia medyczne, wybór rozwiązania alternatywnego – podjęcie studiów muzykologicznych na Uniwersytecie Poznańskim pod kierunkiem prof. Adolfa Chybińskiego, w czasie których uczestniczył również w zajęciach dr Marii Szczepańskiej i prof. Mariana Sobieskiego. Charakterystyczna dla Jana Stęszewskiego potrzeba czerpania inspiracji z różnych dyscyplin naukowych i nabywania różnorodnych kompetencji ujawniła się w okresie Jego studiów muzykologicznych, o czym świadczy podjęcie równoległych studiów na jeszcze jednym kierunku Uniwersytetu Poznańskiego – etnologii pod kierunkiem prof. Eugeniusza Frankowskiego i prof. Józefa Gajka. Te dwa nurty kształcenia, jak również zainteresowanie się działalnością z okresu międzywojennego prof. Łucjana Kamińskiego z Uniwersytetu Poznańskiego, dotyczącą systematycznych badań fonograficznych nad folklorem polskim, oraz zainicjowanie przez wymienianego już prof. Mariana Sobieskiego badań terenowych, a także rozwijający się u Jana Stęszewskiego impuls do działalności o charakterze społecznym poza murami Uczelni, sprawiły, iż już jako student zaangażował się w Ogólnopolską Akcję Zbierania Folkloru Muzycznego (1950–54). Notabene tą aktywnością „zaraził” później swoich współpracowników i uczniów, do których zalicza się także prof. Bożena Muszkalska, oraz studentów poznańskiej muzykologii, a stałe coroczne wyjazdy na tzw. praktyki etnomuzykologiczne, w czasie których studenci uczą się gromadzić, dokumentować i zabezpieczać przed zapomnieniem i zaginięciem folklor muzyczny różnych regionów Polski oraz folklor muzyczny mniejszości polskich poza granicami naszego kraju, są emblematycznym składnikiem programu poznańskich studiów muzykologicznych. Z kolei biegłość we władaniu m.in. językiem niemieckim – co stanowiło dziedzictwo klasycznego kształcenia w przedwojennej szkole średniej – umożliwiła Janowi Stęszewskiemu gruntowne konsultacje z prof. Walterem Wiorą w Deutsches Volksliedarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim, a rezonans tych spotkań i wymiany myśli na trwałe zaznaczyły się w późniejszej działalności naukowej Profesora. Zanim jednak zainteresowania badawcze Jana Stęszewskiego zogniskowały się wokół etnomuzykologii i metodologii muzykologicznej (także z jej interdyscyplinarnym kontekstem), jednym z pierwszych wątków badawczych w zakresie problematyki również interesującej Profesora – historii muzyki polskiej od XVII do XX w. – była twórczość Fryderyka Chopina, czego

2 Ibid.

efektem stała się praca magisterska o *Scherzach* tego kompozytora. Zresztą twórczość fortepianowa była bliska Profesorowi także i z tego powodu, że sam kształcił swoje umiejętności pianistyczne, najpierw w średniej szkole muzycznej, a później (1951–53) w ramach studiów w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Poznaniu w klasie fortepianu prowadzonej przez Zygmunta Lisickiego.

Po studiach Jan Stęszewski „rozluźnił” na jakiś czas swoje więzy z Wielkopolską i z Poznaniem, przenosząc się do Warszawy, gdzie w 1951 r. podjął na blisko ćwierć wieku (do 1975 r.) pracę w Państwowym Instytucie Sztuki (od 1959 r. funkcjonującym pod nazwą Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk), a czternaście lat później uzyskał tam stopień doktora na podstawie napisanej pod kierunkiem prof. Józefa Michała Chomińskiego dysertacji zatytułowanej *Problematyka historyczna kurpiowskich pieśni*. Jak podkreśla prof. Piotr Dahlig³, kwestie folkloru regionu Kurpiów stały się dla Profesora szczególnie istotne – zarówno poznawczo, jak i badawczo – czego wymiernym dowodem było m.in. przygotowanie przez Jana Stęszewskiego w Instytucie Sztuki PAN, wraz z Zofią Jaworską, opartej na transkrypcjach repertuaru nagranego po II wojnie światowej wielkiej antologii pieśni kurpiowskiej. Z kolei w innych pracach Jana Stęszewskiego pojawił się wątek badawczy dotyczący np. wykazywania inspiracji folklorem kurpiowskim w twórczości Karola Szymanowskiego, co exemplifikuje nie tylko „wierność” temu zagadnieniu, lecz także badania, których efekty prowadziły do argumentacji ważnej w dorobku naukowym Profesora tezy o folklorze jako dziedzictwie ogólnej kultury staropolskiej i konieczności postrzegania go jako ważnego składnika stylu narodowego w muzyce polskiej. Spuścizną pracy badawczej zorientowanej na historię muzyki polskiej od XVII do XX w., krzyżującej się z badaniami etnomuzykologicznymi, są pisma poświęcone źródłowym studiom nad muzyką polską od baroku począwszy w kontekście istniejących w niej pierwowzorów i inspiracji muzyką ludową. W ten nurt badań wpisała się także dysertacja habilitacyjna Jana Stęszewskiego napisana w 1994 r. na temat *„Muzyka w muzyce” polskich kompozytorów od XVII do XX wieku. O cytowaniu ludowych melodii*, która jest podsumowaniem problematyki obecności folkloru w twórczości kompozytorskiej⁴.

Nie bez znaczenia dla próby nakreślenia sylwetki Jana Stęszewskiego jest fakt, iż już lata siedemdziesiąte XX w. stanowiły w Jego życiu zawodowym okres inicjujący wzmoczoną działalność naukową, ale też społeczną i organizacyjną, co istotnie wyróżniało Profesora spośród innych muzykologów polskich. We wszystkich tych aktywnościach kierował się wolą autentycznego współdziałania w kształtowaniu oblicza polskiej kultury, a szczególnie kultury muzycznej. Dowodem tego zaangażowania była obecność i efektywna praca w wielu ważnych dla kultury polskiej gremiach.

3 Piotr Dahlig, *Jan Stęszewski i etnomuzykologia krajowa*, <http://kulturaludowa.pl/biografie/jan-steszewski-i-etnomuzykologia-krajowa/>, dostęp 20 V 2017.

4 Ibid.

Od 1969 do 1973 r. Jan Stęszewski był przewodniczącym Sekcji Muzykologów Związku Kompozytorów Polskich, a następane sześć lat (do roku 1979) pełnił funkcję prezesa tego Związku. Działalność ta, jak i bliskie kontakty ze środowiskiem kompozytorskim – m.in. z Witoldem Lutosławskim, Tadeuszem Bairdem, Zygmuntem Mycielskim czy Kazimierzem Serockim – o których z czasem mówił, że dały mu „[...] niezwykle szansę pogłębienia rozumienia myślenia twórczego”⁵, zrodziły okazję na stworzenie takich kontaktów z ówczesnymi władzami, aby twórczość polskich kompozytorów mogła rodzić się w warunkach względnej swobody, a dziedzictwo polskiej kultury muzycznej nie poszło w zapomnienie. Ukształtowana już w domu rodzinnym postawa dbałości o rozwijanie dobra wspólnego zaowocowała pracą w zarządzie Międzynarodowego Towarzystwa Muzykologicznego (1977–83), dwudziestoletnim przewodnictwem Polskiej Rady Muzycznej działającej przy UNESCO (1979–99) czy dwukrotnym pełnieniem funkcji wiceprzewodniczącego Międzynarodowej Rady Muzycznej UNESCO (1984–85).

Na styku działalności naukowo-badawczej i organizacyjnej, ale też społecznej, jawi się działalność Jana Stęszewskiego w komitetach i organizacjach, w których w centrum zainteresowania była muzyczna twórczość ludowa. W tym miejscu warto podkreślić, że jako etnomuzykolog Profesor preferował źródłowe badanie folkloru muzycznego, który analizował i interpretował z jednej strony jako materiał badawczy utrwalony w zapisach lub nagraniach pozyskiwanych w czasie badań terenowych, a z drugiej – jako istotną część polskiej kultury w ogóle. Dostrzegając szczególną rolę polskiego folkloru muzycznego (z czasem także mniejszości narodowych), Jan Stęszewski cenił jego autentyczność, nieskałaną estradowymi czy ideologicznymi ingerencjami stylizacyjnymi. Ta autentyczność, ale i najwyższych lotów artyzm współczesnych wykonań polskiego folkloru muzycznego były pielęgnowane przez Profesora zarówno poprzez działalność wydawniczą i aktywność publikacyjną, jak i poprzez działalność organizacyjną i społeczną. Jan Stęszewski był członkiem Rady Muzealnej współorganizowanego Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowcu, a w l. 1987–2003 przewodniczył tej Radzie. Był członkiem Rady Naukowej przy Centrum Kultury Ludowej Polskiego Radia, pełniąc też od 1994 r. przez dziewięć lat funkcję wiceprzewodniczącego tej Rady. Od 1961 r. zaangażował się w prace komitetu redakcyjnego *Dzieł Wszystkich Oskara Kolberga*, a od 1981 r. działał w Komitecie Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk. Istotną częścią tego zakresu działalności Profesora było wieloletnie członkostwo (od 1973 r.) w jury Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym, a od 1981 r. – przewodniczenie temu gremium.

Z kolei zainteresowania historycznomuzyczne Jana Stęszewskiego zyskały swój wymierny wyraz, poza publikacjami, w pracach komitetu *Dzieł Wszystkich Henry-*

⁵ J. Stęszewski, op. cit., s. 6.

ka Wieniawskiego, którego wiceprzewodniczącym został w roku 1996, w przewodniczeniu od 1980 r. komisji naukowej Towarzystwa im. Henryka Wieniawskiego, w pracach Rady Programowej Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina (od 2001 r.), w pracach Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, w ponad dwudziestoletnim przewodniczeniu (od 1996 r.) Komisji Muzykologicznej Wydziału Nauk o Sztuce Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w członkostwie w Ostrołęckim Towarzystwie Muzycznym im. Grażyny Bacewicz (od 1987 r.), a także w członkostwie w Polish Music Center przy Thornton School of Music University of Southern California (od 2004 r.). Zaangażowanie w pracach wymienionych tu rad, komitetów i towarzystw oraz wskazane zainteresowania naukowo-badawcze Jan Stęszewski łączył z działalnością wydawniczą i publikacyjną. Z Jego udziałem było redagowanych wiele serii wydawniczych oraz prac zbiorowych. Był członkiem kolegium redakcyjnego części osobowej *Encyklopedii Muzycznej PWM*, autorem jej licznych artykułów, a także wielu haseł w encyklopediach *The New Grove dictionary of music and musicians* czy *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Na ukształtowanie postawy naukowej Profesora znaczny wpływ wywarli znakomici badacze i twórcy skupieni wokół redakcji *Res Facta* (od 1994 r. przemianowanej na *Res Facta Nova. Teksty o muzyce współczesnej*), tj. Michał Bristiger, Florian Dąbrowski, Stefan Jarociński, Zygmunt Mycielski, Józef Patkowski czy Mieczysław Tomaszewski. Trzeba również pamiętać, że to właśnie Profesor w 1976 r. ujawnił obecność przechowywanych od czasów wojny w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie zbiorów berlińskiej Bibliothek des Preussischen Kulturbesitz, dzięki czemu mogły one być udostępnione.

Wśród dopełniających się i wzajemnie na siebie wpływających zakresów aktywności zawodowej Jana Stęszewskiego należałoby również wskazać naukowo-badawcze zainteresowania metodologią muzykologii, która w świadomości naukowej i w kontekście działalności organizacyjnej zyskała interdyscyplinarne rozszerzenie. W 1991 r. Profesor podjął inicjatywę organizowania spotkań muzykologów z całej Europy, odbywających się w czasie międzynarodowych konferencji pod nazwą *Interdisciplinary Studies in Musicology*. Szczegółne wyczulenie Profesora na zapewnienie standardów w nauce i dbałość o ich doskonalenie, Jego liczne kontakty naukowe, a czasem wręcz przyjacielski charakter znajomości muzykologów zagranicznych sprzyjały zawiązaniu współpracy i wymianie myśli naukowej. U podstaw tej inicjatywy pojawiło się założenie, że na nowocześnie definiowany przedmiot badań muzykologicznych musi składać się refleksja wykraczająca poza dyscyplinę i korzystająca z osiągnięć wielu innych dziedzin nauki. Profesor zdawał sobie sprawę z tego, że dopiero na przecięciu różnorodnych w swej genezie trajektorii myślenia o muzyce, w wyniku właśnie interdyscyplinarnego oglądu, powstaje pełny i bardziej przekonujący obraz fenomenu dzieła muzycznego, czy muzyki w ogóle. W tej inicjatywie ujawniła się wyraźnie wyjątkowa zdolność Jana Stęszewskiego do inspirowania i aktywizowania środowiska naukowego i artystycznego. Dla środowiska poznańskiego szczególne znaczenie mia-

ło i ma to, że zdecydowana większość konferencji, w czasie których dokonywała się ta międzynarodowa i interdyscyplinarna wymiana myśli, odbywała się właśnie w Poznaniu. W czterech edycjach konferencji w Poznaniu gościli badacze z wielu krajów: Niemiec, Austrii, Finlandii, Stanów Zjednoczonych, Czech, Wielkiej Brytanii, Włoch, Hiszpanii, Francji, Rosji, Izraela i Polski, reprezentujący szerokie spektrum dziedzin nauki o muzyce: historię, estetykę, semiotykę, antropologię kulturową, filozofię, akustykę i psychologię, socjologię. Z inicjatywy Profesora podjęto również starania, by powołać serię wydawniczą w formie międzynarodowego rocznika muzykologicznego pod nazwą *Interdisciplinary Studies in Musicology*. Od 1993 r. pismo wydawane jest przez Wydawnictwo Naukowe UAM i Wydawnictwo PTPN.

Działalność na rzecz rozwijania dobra wspólnego i sentyment do środowiska poznańskiego zaznaczyły się także w szczególny sposób w wysiłkach Profesora skupionych na reaktywowaniu na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza studiów muzykologicznych. Zaangażowanie Jana Stęszewskiego w tym zakresie miało swój początek jeszcze w latach siedemdziesiątych XX w., a więc w okresie, gdy Profesor był zawodowo i prywatnie związany z Warszawą. W 1974 r. w starania o reaktywację muzykologii na UAM zaangażowali się także członkowie Towarzystwa Muzycznego im. Henryka Wieniawskiego, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Związku Kompozytorów Polskich. Wskazana wcześniej zdolność Profesora do inspirowania i aktywizowania środowisk naukowych i przedstawicieli instytucji kulturalnych sprawiły, że w inicjatywę reaktywacji muzykologii włączyły się i zaangażowały także takie osoby, jak dr Helena Harajda, dr Włodzimierz Kamiński, dr Bogusław Linette i dr Krystyna Winowicz. W rezultacie działań wszystkich wymienionych osób już po raz trzeci w dziejach poznańskiego uniwersytetu doszło do powołania Zakładu Muzykologii. Kierowanie Zakładem, który stał się częścią Instytutu Historii Sztuki UAM, spoczywało początkowo w rękach Krystyny Winowicz, a po roku funkcję tę przejął Jan Stęszewski. Wszystkie wymienione tu osoby wraz z Profesorem weszły w skład kadry dydaktycznej poznańskiej muzykologii i przez wiele lat współpracowały przy kształtowaniu i realizowaniu programu nauczania.

Przywołując raz jeszcze słowa Jana Stęszewskiego, który po uzyskaniu habilitacji na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, otrzymał właśnie na tej Uczelni stanowisko profesora, słowa wskazujące, jak ważna była dla Niego działalność dydaktyczna – „Pracę dydaktyczną zawsze przedkładałem nad własną działalność badawczą...”, nie można pominąć tych wątków biograficznych, jakie z dydaktyczną aktywnością zawodową Profesora się łączą. Przez ponad ćwierć wieku Jan Stęszewski stopniowo budował niemal od podstaw kadre naukową kierowanego przez siebie Zakładu Muzykologii UAM i dbał o wszechstronny rozwój poznańskiej placówki, która zaczęła w polskim życiu naukowym odgrywać coraz istotniejszą rolę. W czasie swej działalności na Uniwersytecie w Poznaniu wypromował 59 magistrów i 13 doktorów. Poza seminariami i wykładami monograficznymi Profesor prowadził

zajęcia, które ściśle odzwierciedlały obszary Jego zainteresowań naukowo-badawczych. Wśród nich znalazły się więc wykłady, konwersatoria i ćwiczenia z propedeutyki i metodologii muzykologii, folkloru polskiego i pozaeuropejskich kultur muzycznych, prowadził także ćwiczenia w formie badań terenowych, czyli tzw. praktyki etnomuzykologiczne. W czasie tych wszystkich zajęć, w których i autorka niniejszej refleksji jako studentka, uczennica i magistrantka Profesora miała zaszczyt uczestniczyć, Profesor nie tylko przekazywał wiedzę i kształcił konkretne umiejętności, ale przede wszystkim zadziwiał i dawał wzór. Czym zadziwiał i czego wzór dawał? Jako badacz, naukowiec i dydaktyk zadziwiał swą ogromną wiedzą, erudycją, otwartością na „nowości” pojawiające się w myśli naukowej. Mówił mądrze, ciekawie, inspirująco i piękną nienaganną polszczyzną. Jako człowiek był wzorem uważności na drugą osobę, wychodzenia poza standardy relacji mistrz–uczeń. Mimo że w czasie egzaminów i seminariów rolą Profesora była ocena wiedzy i umiejętności studentów, to w rzeczywistości każdy egzamin i każde spotkanie seminaryjne było swoistą rozmową, dialogiem, dającym poczucie, że Profesor zakłada, iż w studencie przychodzącym na egzamin znajdzie partnera do dyskusji, co skądinąd stanowiło dla nas wyzwanie – uczyliśmy się niezwykle gruntownie, bo chyba każdy z nas miał intuicję, że trzeba tak się przygotować do egzaminu i na seminarium, aby spróbować być partnerem w tej rozmowie. Jego praca naukowa, na którą składa się ponad sto artykułów, w tym pięćdziesiąt w językach obcych oraz dwadzieścia dwa tomy lub serie wydawnicze redagowane lub współredagowane przez Profesora, jak również wykłady i seminaria cieszyły się ogromnym uznaniem kilku generacji muzykologów. Była to inspiracja do podejmowania nowych problemów badawczych i stawiania niekonwencjonalnych pytań.

Działalność dydaktyczna Jana Stęszewskiego nie ograniczała się oczywiście do uczelni poznańskiej. Jako recenzent uczestniczył w przewodach doktorskich i habilitacyjnych na innych uczelniach polskich i zagranicznych (Berlin, Paryż). Wykłady gościnne prowadził w Warszawie, Krakowie, Lublinie (Katolicki Uniwersytet Lubelski), Berlinie (Freie Universität), Getyndze i Gironie, a w ostatnich latach wykładał też w Europejskiej Akademii Sztuki w Warszawie. Działalność dydaktyczna była obecna także poprzez współpracę w kształceniu młodego pokolenia, poza środowiskiem akademickim. Od 1976 r. Jan Stęszewski był członkiem głównego komitetu i jurorem Olimpiad Artystycznych oraz honorowym członkiem Pro Sinfoniki w Poznaniu. Z troską obserwował sytuację w polskim systemie kształcenia ogólnego i tendencje do ograniczania czasu przeznaczanego na zajęcia związane z nauczaniem muzyki w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. W trosce o rozwijanie dobra wspólnego i właściwe kształtowanie polskiej kultury angażował się w kierowanie głosów do ministra kultury oraz ministra edukacji narodowej w sprawie zmiany systemu kształcenia muzycznego najmłodszych dzieci szkolnych. Był jednym z sygnatariuszy listu otwartego wystosowanego w tej sprawie przez zespół ekspertów Polskiej Rady Muzycznej.

Za zaangażowanie badawcze, naukowe, dydaktyczne, organizacyjne i społeczne Jan Stęszewski został uhonorowany Srebrnym Krzyżem Zasługi (1972), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1979), odznaką Zasłużony Działacz Kultury (1977), nagrodą zbiorową Prezesa Polskiej Akademii Nauk (1976), nagrodą Związku Kompozytorów Polskich (1989), Nagrodą im. Oskara Kolberga za zasługi dla polskiej kultury ludowej (2010).

Profesor Jan Maria Stęszewski zmarł 21 IX 2016 r. w Warszawie. Po Jego odejściu niemal każde gremium, niemal każda instytucja czy towarzystwo, w której pozostawił tak wiele dowodów swej troski o oblicze polskiej kultury i zaangażowania w rozwijanie i pielęgnowanie dobra wspólnego, przypominała dokonania Profesora, ale zawsze warto uczynić to po raz kolejny, aby dać wyraz głębokiego szacunku wobec Jego wysiłków i pamięci o tym Wielkim Humaniście.

Justyna Humięcka-Jakubowska